

A VÉGRENDELKEZÉS CSERNÁTONBAN

Bevezető

Az elemzésbe bevont csernátони végrendeletek nem egy egységes és lezárt történelmi korszakot fognak át, hanem a 17. századtól napjainkig követik a végrendelezés formai és tartalmi változatait. E nagy korszak jogszokásainak végrendelezési rítus általi interpretációja feleleveníti a helyi társadalom belső törvényszerűségeit.

Az adatbázis a 20. századi példányokig a Damokos és Bernáth nemesi családok végrendeleteit tartalmazza, melyeket a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár csernátони anyagából vonok be az elemzésbe. A 20. századi végrendeletek összetétele szélesebb kontextusban átfedi a falu lakosságát, hiszen ezek az okiratok az adatbázis felét alkotják, és a helybeliek együttműködésével kerül az elemzésbe.

A régi okiratok egyfajta behatároltságot is jelentenek, hiszen a két nemesi család végrendelezési iratai által szűk betekintés adódik a csernátонiak örökösödési jogszokásaiba. Az értelmezés során figyelembe kell venni, hogy a múlt századokban az alsóbb társadalmi osztályok nem élhetnek az írásba foglalt végrendelezés jogával, ennek következtében az orális hagyatkozás rítusát éltetik, melynek számos eleme ma is jelen van.

Alsócsernátonban a múlt századokban több kúriás nemesi család él, legfontosabb a Damokos, Cseh és Bernáth család, melyeknek nagy szerepük van a vidék polgárosodásában. A lófő székely családok mellett jobbágyorsban élők vannak nagy számban. Felsőcsernátonban az 1602-es összeírás az itt élő 45 családból 14 lófő, 1 darabont és 3 szabados családot különböztet meg. Az 1703-as összeírás a falu társadalmi tagolódását a következőképpen tükrözi: 11 nemes, 67 lófő és gyalogos, 19 jobbágy és 10 zsellér család. Az eljobbágyosodás folyamata a 19. század elejétől megy végbe, az 1848-as összeírás 94 jobbágycsaládot jelöl.

A 20. századi okiratok értelmezését adatközlők szóbeli közlésével egészítem ki, hiszen az írott végrendelezés csak egyik oldala az öröklődés gyakorlásának, ennél általánosabb a családon belül megegyezés szerinti vagyonfelosztás, vagy újabban az adásvételi szerződéssel való átíratás. Falusi közösségben az egyén gyerekkorától úgy nő fel, hogy tudja mi az őt megillető rész a családi vagyonból. A végrendelet valójában csak megerősíti a jogszabályokat, sérthetlenné teszi a hagyatkozó szándékát, valamint még akkor készül végrendelet, mikor a hagyatkozó nem az elvárt örökösödési rendnek megfelelően rendelkezik.

Az adatbázis számos olyan elemet tartalmaz, melyek az elvárt örökösödési rend megsértését követik, és a végrendelező egyéni akaratát tükrözik.

A végrendelezés

A végrendelet létrehozója a végrendelező egyén, aki életének egy szakaszán rendelkezik anyagi helyzete fölött. A hagyatkozás időszaka az emberi élet nagyobb kulminációs pontjai köré szerveződik, valamint az életpálya egy szakaszának lezárásaként jön létre. A végrendelezés gyakori időpontja a végrendelező öregkorára vagy utódai családalapításának időszakára tevődik. A végrendelet általi örökösödésben jelentősége van a személyes érzelmi motivációknak¹, amellyel a végrendelező a család belső egyensúlyát próbálja fenntartani. Az adatbázis példányai rámutatnak arra is, hogy előfordul éppen a végrendelet által kiváltott családi konfliktus kialakulása.

Az öröklés a magántulajdoni rendszer szerves velejárója², és a tulajdonjoghoz való viszony alakítja az öröklési jogszabályt. A régi törvénykönyvek is az öröklésnek a végrendeleti és a törvény szerinti fajtát különböztetik meg. „A végrendelet alatt értjük az elhunyt végső akaratát vagyona nézve. Törvény szerinti öröklésnek azt mondjuk, melynél fogva érvényes végrendelet hiányában az elhunyt vagyona legközelebbi rokonaira vagy a törvény által meghatározott egyénekre, személyekre száll örökségképpen.”³ A végrendelet nem általános jellegű, gyakran a törvény általi öröklés megkerülését követi.⁴ Az örökösödés végrendelet általi formája a falu vagyonosabb rétegéből kerül ki. A végrendelezés szervesen beépül a paraszti társadalomba, hiszen a tulajdonjogot csak a végrendelező halála után adja át, és ezáltal biztosítja az idősebb generáció státusát a közösségben. A csernátони végrendelezésben is gyakori az utódok házasságkötésekor az őket megillető vagyonrész átadása, amely szükséges önálló gazdálkodásuk kialakításához. A fiú és a lány utód öröklési jogszabályában koronként eltolódás van. Az adatbázis régi példányai nem tartalmaznak női örökös, ugyanakkor női végrendelezőt igen.

A feudalizmus jogszabályai által a család ingatlan tulajdonát, vagyis a földet és a házat a fiú utód örökli, és a női utódot az ingó vagyonrészből házásítják ki. A székely jogszokásban azonban a vagyont a fiág hiányakor a leány (fiúleány) közvetíti az újabb generáció fiágához.⁵ A csernátони vég-

¹ Antal 1992. 9.

² Tárkány Szücs 1981. 707.

³ Matlekovics 1864. 4.

⁴ 1904-ben országos felmérés szerint a lakosság 9,3 százaléka végrendelezik. Tárkány Szücs 1981. 729.

⁵ Tárkány Szücs 1981. 722.

rendeletek tartalmazzák a korabeli törvényben (17–18. század) a nőt megillető azon jogot, amely szerint a férj halála után a feleséget a vagyon hasznélvezeti joga illeti meg.

A helyi örökösödési jogszokásban a nemek szerinti öröklés eltörlése után továbbra is jelen van a fiú utódok nagyobb ingatlan vagyონrészének öröklése. A végrendelet a férfi örökösödési jogának előtérbe helyezését követi, a nő öröklését a családi vagyónból a perefernumos levél követi, amely többségében ingó elemeket tartalmaz.

A magántulajdoni viszony alakulásával átrendeződik az öröklődési rendszer. A végrendeletek többségükben a földtulajdonról rendelkeznek, és a földterület magántulajdonának elvesztését követően a végrendelezés háttérbe szorul. Az utódok családalapítása alkalmával gyakori a ház adásvételi szerződéssel való átírása. Az átadó számára döntése megváltoztatlan. Az örökösök számára sokkal pozitívabb, megbízhatóbb ez az átadás, hiszen nem jár együtt visszavonhatósággal. Az adásvételi szerződés nyitottabb mint a végrendelet, hisz a faluközösség közvetlenül tudomást szerez az átadásról, és nem a végrendelező halála után kerül nyilvánosságra.

Régi végrendeleteket a családi iratok közt ereklyeként őriznek, melyek az értékét veszített magántulajdon emléket idézik. 1990-ben a földtulajdon visszaigénylésétől felértékelődik értékük, eredeti funkciójukat nyerik vissza, hiszen hivatalos igazolásként ismerik el a magántulajdon visszaigénylésekor. Adatközlők véleménye szerint ebben az időszakban születnek hamis végrendeletek is a családhoz közelálló örökössel nem rendelkező ősök tulajdonának megszerzéséért. A közösség közvetlenségének hatása érezhető ezekben a kölcsönös megegyezésekben, hiszen ilyen irathamisítás nem kerül a törvény intézményeinek tudomására. A magántulajdon visszanyerése után a végrendelezés újra fontos eleme a családi öröklődésnek.

Az adatbázis példányai szerint a végrendelezők életkorának hasonlóságaként a következő típusok különböztethetők meg:

- a végrendelező idős korában végrendelezik családtagjaira;
- a végrendelező egyenes ági leszármazottjainak családalapításakor végrendelezik;
- gyermektelen házások idős korukban egymásra végrendeleznek, ebben az esetben a továbbélő házastárs rokonsága lesz az örökös;
- a végrendelező család tagjának (tagjainak) kitagadásakor végrendelezik.

A végrendelező örököseinek kiválasztásakor a következő hasonlóságok különböztethetők meg:

- a végrendelező egyenes ági leszármazottjai közt arányosan osztja meg tulajdonát, de élettársának használati jogot tart fenn az örökség egy részéről vagy az örökség egészéről;
- a végrendelező egyenes ági leszármazottjai közt nem arányosan osztja fel vagyónát, gyakori az utódok nembeli megkülönböztetése;

- a végrendelező egyenes ági leszármazottjai közül kizár egy családtagot, vagy több családtagot;
- a végrendelező egyenes ági leszármazottak hiányában távoli rokonokra végrendelezik.

A végrendekezés külső követelményei

A végrendekezési jog gyakorlása során kialakulnak a végrendelet „vég-ső intézet”⁶ követelményei.

Werbőczy István *Hármaskönyvének* a végrendelet szerkezetére és végrehajtására utaló tudósítása nem tartalmaz országosan általános követelményeket, hanem a helyi jogszokásra bízta. A végrendekezés ünnepélyes körülményeit emeli ki, melyek az okirat szerkezeti felépítésére, valamint a végrendekezés végrehajtásának körülményeire vonatkozik.⁷ III. Ferdinánd 1638. évi decretuma XXXIC. 4. paragrafusában szintén az ünnepélyes jelleget emeli ki, hiszen „csak az olyan végrendeletnek szabad helyt adni, amelyek, »cum solemnitate et iuramento« készültek”.⁸

Az írott végrendelet a végrendekezésnek csak egyik formája, ugyanis az elmúlt századok joggyakorlásában jelen van a szóbeli rendelkezés. A feudalizmus idején a szóbeliség általi örökösödésnek rítusa is kialakul, amely szerint „néhány emlékező tanú összehívásán kívül semmilyen más előkészület nem volt szükséges, arra elvileg bárhol, bármilyen időpontban sor kerülhetett”.⁹

A 17–18. században a helyi hatóságok teszik kötelezővé az írásbeliséget az adminisztrációban¹⁰, amely elsősorban a vagyonosabb társadalmi rétegek ügyintézésében jelentkeznek. Az elemzésbe ebből a korból bevont csernátóni végrendeletek nemes és szabad székely személyek okiratai, amely arra enged következtetni, hogy a helyi jogszokásban az első társadalmi rétegek közt tovább élhet a szóbeli végrendekezés aktusa. A ceglédi végrendekezés elemei az itteni jogszokásra is vonatkoztathatóak, amely szerint a „jobbágyok (parasztek) végrendekezésének írásos emlékei csak a XVIII. században jelennek meg nagyobb mennyiségben, valószínűleg azért, mert a korábbi századokban a szóbeli végrendekezés volt túlsúlyban”.¹¹

A csernátóni végrendeletek néhány korai példánya a joggyakorlás szóbeli és írott formája közti átmenetet képezi, hiszen szóbeli tollbamondás révén rögzítődnek írásba. A végrendelet okiratának a bevont tanú általi

⁶ Antal 1992. 12.

⁷ Werbőczy 1897. I. 52–53.

⁸ Tárkány Szücs 1961. 148.

⁹ Kristóf 1999. 523.

¹⁰ Uo. 551.

¹¹ Kocsis 1993. 6.

rögzítése lényegesen alakítja a végrendekezés intézményesülő háttérét. A végrendelet tanú általi rögzítésében szerepelhet egyes végrendelezők analfabéta volta. A saját kézzel írt végrendeletek hitelessége nagyobb, melyet ezeken a példányokon a végrendekezés kellékeinek leegyszerűsödése is mutat.

A végrendekezés írott formájának előtérbe kerülése a szóbeli változattal szemben tükrözi az újkor jogszokásának váltását, melynek során a közösség számára kérdésessé válik a szóbeli rítus hitelessége. A 20. század közepétől a kézzel írt végrendelet törvényszéki nyomtatott formulára való felcserélődése kifejezi a mai ember viszonyulását az íráshoz, melynek hitelességét a nyomtatott szöveg veszi át.

A csernátoni kézzel írt végrendekezés követelményeit a szakirodalom kontextusába helyezve vizsgálom, és ezáltal körvonalazom a helyi joggyakorlat sajátosságait. A múlt századokban az országos törvénykezés nem egy egységes végrendekezési rendszert alkot, hanem a helyi joggyakorlatot helyezi előtérbe. A városi végrendelezések eljárásának követelményeiről készült vizsgálatok azt bizonyítják, hogy az itteni okiratok helyileg egy-egy egységes és kidolgozott rendszert követnek.

Tárkány Szücs Ernő a 18. századi hódmezővásárhelyi végrendeletek készítése körülményeinek a következő egységeit közli¹²:

- végrendekezési jog;
- végrendekező személyéről – tisztességes állású személy: nem lehet tizenkét éven aluli, részeg, vak, süket vagy megháborodott elméjű;
- városi hatóság tudtával készüljön a végrendelet;
- öt tanú jelenléte, valamint írni-olvasni nem tudó végrendekező helyét hatodik tanú pótolja;
- ne őrizzen csalást a végrendelet: kifejezési eszközök, befolyásmentes környezet, kihirdetés;
- a végrendekező végig jelen legyen a végrendekezés során;
- aláírás, pecséthasználat.

Kocsis Gyula a 18. századi ceglédi végrendeletek vizsgálatakor a következő követelményeket közli¹³:

- végrendekezési jog;
- szabad rendelkezés alá tartozó javakról és dolgokról rendelkezni;
- öt tanú, analfabéta végrendekező esetén hatodik tanú;
- a végrendeletet a végrendekező előtt felolvasni;
- aláírás és pecséthasználat.

¹² Tárkány Szücs 1961. 148–150.

¹³ Kocsis 1993. 7.

Németh Zoltán a 16–17. századi nagyszombati végrendeletek következő következményeit közli:

- végrendelezési jog;
- két városi esküdt és a nótárius jelenléte;
- testamentumhallgatók száma háromtól hét személy, később a fiskális jelenléte;
- aláírás és pecséthasználat;
- a végrendelet két példányban készül, melyből az egyik példányt a városi levéltárban őrzik.

Bene János a 19. század eleji nyírbátori végrendelet következő követelményeit közli¹⁴:

- végrendelezési jog;
- hivatalos személyek: a város főbírája és a jegyző;
- tanúk száma nem korlátozott.

Antal Péter a 19. század eleji debreceni végrendelet következő követelményeit közli¹⁵:

- végrendelezési jog;
- testamentáriusok végzik a végrendeletírást, akik a saját kézírást is hi-telessé teszik.

Matlekovics Sándor *A magyar örökösödési jog alapelvei*¹⁶ 19. század közepi művében a végrendelet külső és belső követelményeit különíti el:

- külső kellék: öt meghívott tanú, aláírás, pecséthasználat;
- belső kellék: a végrendelező egészségi állapota, valamint akarata.

A csernátони végrendelezés követelményei nem alkotnak olyan egységes struktúrát, mint a korabeli városok helyi hatóságai által kidolgozott jogszabályok. A városi végrendeletek végrehajtásához szükséges elemek be nem tartása következtében érvényét veszti az okirat, melynek írásba rögzítések az adminisztráció helyi elöljáróságát vonják be. Így a végrendelezés gyakran a városi törvénykezés helyszínére tevődik.

Csernátон falusi joggyakorlásában a végrendelezés elsősorban magán okiratként szerepel, melynek végrehajtásakor nem a falu törvényes vezetői, hanem a végrendelező által kiválasztott személyek vesznek részt. A városi okirat formai követelményeinek leegyszerűsödött volta a falusi végrendelezésben feltételezhetőleg a itteni társadalom átláthatóbb és ellenőrizhetőbb hálózatával van összefüggésben, amely a közösség tudomása által szabályozza a végrendelező akaratának tiszteletben tartását. A múlt században a módosabb családok polgárosodási törekvéseivel az itteni kö-

¹⁴ Bene 1989. 5–19.

¹⁵ Antal 1992. 13–23.

¹⁶ Matlekovics 1864. 36.

zösség társadalmi rétegei közt is általánosabbá válik az írásos hagyatkozás¹⁷, amelynek végrehajtására megjelenik a helyi közigazgatás személyeinek bevonása. Ettől az időszaktól válik általánossá a tanúk jelenléte a végrendelet rögzítésekor.

A 16–20. századi kézzel írt végrendelet külső és belső követelményeinek együttes elemzésében különbségszintek vannak, amely eltérések nem jelentik a régi példányok formai hiányosságát, hanem a végrendelező egyén viszonyulását tükrözik az okiratíráshoz.

A továbbiakban a csernátони végrendelet-készítés követelményei közt elkülöníthető szintek elemzését követem. A végrendelezési jog döntő érvényű, amely a végrendelező személyére és a végrendelet vagyoneértékeire vonatkozik. A végrendelező szellemi egészségének kihangsúlyozásával bizonyítják a hagyatékozás törvényességét:

- „... jó akaratomból” (1719);
- „... szabad jó akaratjából, senkitől sem kényszerítvén, józan és ép csendes elmével és jó eszin lévén tön mi előttünk ilyen testamentumot” (1746);
- „... a következőleg rendelkezem ép ésszel és józan megfontolással” (1934).

A szabad akarat, befolyásmentes állapot kihangsúlyozásaként szerepel a hagyatékozás helyszínéeként a végrendelező házának feltüntetése:

- „Molnár Gábor házához jövének mielőnkbe” (1692).

A végrendelezési jog összetett, hiszen koronként változik a tulajdon fogalma. A 17–18. századi végrendeletek tükrében a nemes székely rendelkezhet zálogban levő tulajdon fölött, valamint a jobbágy vagyonának részét képezi:

- „Kézdi Székben Alsócsernátonban engemet illető azon határookban levő jussomat és ugyan Alsócsernátonban lakó [olvashatatlan] nevű jobbágyomat feleségével együtt... Zálogban van hat magyar forintokat és összes pénzet...” (1726);
- „Szabadon és zálogban levő szántó földeket, széna füvekkel, rajta levő estálokkal, házzal, csűrrel...” (1694).

A végrendelet hitelességét a tanúk jelenléte megerősíti, ugyanakkor elmaradásuk nem csökkenti az okirat hitelességét. Általános eljárás az aláírás és a pecsét használata. A helyi joggyakorlatban a végrendelet magánokiratként való jelenlétét az is mutatja, hogy nem a hivatalos adminisztráció pecsétjét használják, hanem a tanúként bevont magánszemélyek családi pecsétjét:

- „... adom ez kezem saját és szokott pecsétem alatt költ levelemet” (1719);
- „Aadtam ez levelemet testamentumot kezem írása alatt pecsétemmel is megerősítvén” (1726);

¹⁷ Kunszabó 1984. 6.

- „Adom ezen okmányomat kezem munkáival és pecsétemmel” (1727);
- „Mi alulírott végrendekezési tanúk bizonyítjuk, miszerint az általunk személyesen ismert Cseh Lajos végrendekező, alsócsernátoni lakos együttes jelenlétünkben kijelentette, hogy ezen okirat az ő végrendeletét tartalmazza, s azt előzőleg önkezüleg aláírással elismerte” (1934).

A tanúk száma általában kettő, kiválasztásukkor szerepet játszik a végrendekezővel való személyes kapcsolatuk. A végrendelet okiratát egy példányban készítik, melyet a végrendekező őriz.

A 20. század közepétől készített hivatalos okiratok helyszíne a közjegyzői hivatal, a végrendekezés során a tanúk szerepét a hivatalos adminisztráció személye tölti be. A mostani végrendekezésben szerepet játszhat a közösség tudomásszerzésének kizárása is, ennek következtében a közjegyző beleegyezésével megváltoztatják a végrendekezés helyszínét.¹⁸ Az okirat rögzítésekor szerepet játszik a román mint hivatalos nyelv presztízse. A közjegyző által románul felolvasott szöveget magyarra fordítva is ismerheti, és ezután írja alá végrendeletét a hagyatkozó.

A végrendeletek szerkezete

A végrendelet-szövegeket elemző kutatók a középkori oklevelekben kialakult formai tagolást emelik ki, ami „az ünnepélyes kiállítású oklevelek formai sajátosságait” tartalmazza.¹⁹ Az ünnepélyes jelleget a végrendekezés végrehajtásának körülményére, valamint e magánokirat formai tagoltságára vonatkoztatják. Szerkezeti felépítésükben a középkori okiratok hármas tagoltságát követik, melyben elkülöníthető a bevezetés, tárgyalás és záradékolás.²⁰ Werbőczy István *Hármaskönyve* nem ad kötelező rendelkezést a formai felépítésre vonatkozóan²¹, hanem a helyi jogszokásban kialakult végrehajtásra bízta. A végrendeletek szerkezeti felépítésének kialakulásában szerepe van a 17. században széles körben elterjedő nagyszámú rokon okiratok jelenlétének.²²

A csernátoni kézzel írt végrendeletek formai felépítésükben nem mutatnak egy egységes rendszert, mely arra utal, hogy a helyi jogszokásban nem alakultak ki a végrendekezési irat standardizált formai követelményei. Az itteni végrendeletek szerkezeti sajátosságainak elemzésekor figyelembe kell venni, hogy e magánokiratok nem a közösség hivatalos helyén és személyei által készülnek. A közösségen belül sem képeznek egy egysé-

¹⁸ Papp Ibolya kézdivásárhelyi közjegyzőnk közlése szerint előfordul, hogy a végrendekező a közjegyzőségi hivatal közelében megállított autóhoz hivatja a közjegyzőt, s végrendekezési aktusát titokban hajtja végre.

¹⁹ Papp 1964. 26.

²⁰ Tárkány Szücs 1961. 150–165.; Kujbos Mecsei 1995. 10–22.

²¹ Tárkány Szücs 1961. 147.

²² Németh 1995. 27.

ges formát, ugyanakkor a helyi joggyakorlatban a hivatalos okirat funkcióját töltik be.

A szakirodalom végrendelet formai elemeinek kontextusában vizsgálom a csernátoni végrendeletek formai összetevőit. A végrendelet bevezető formulája együttesen több elemet tartalmaz. Az invocatio vallásos rész, mely általánosan jelen van a 17. század végrendeleteiben²³, hiányzik a csernátoni végrendeletekből. Egy végrendelet kezdő sora tartalmaz vallásos elemet:

„Mű nemes istenfélő Kelemen György és Molnár Mihály kézdi széki alsócsernátoniak, kik ez itten alább megírt dologban... bírák vagyunk, adjuk tudtára mindenkinek az kiknek illik” (1694).

Az okirat vallásos elemeinek hiánya azzal is magyarázható, hogy a község jogszokásaiban az egyház képviselői nem vettek részt.

Egyházi személy tanú szerepében egy végrendelet rögzítésekor vesz részt (1746), jelenlétének hatása a bevezető szövegrész latin nyelvű elemeinek dominanciájában észlelhető.

Az intitulatio a tanúk jelenlétének, nevének és a végrendelkező személyének, a végrendelkezés helyének és idejének rögzítését tartalmazza. Ez a formai elem gyakran az inscriptional együttesen van jelen, amely azoknak a megnevezését tartalmazza, akiknek a végrendelet szól:

- „Mű kézdi széki felsőcsernátoni Mihacs Miklós primitilus és Végh Márton nobilis, kik ez alább megírt dologhoz kézül fogott bírák vagyunk, adjuk tudtára mindenkinek az kiknek illik” (1687);

- „Mű Szaniszló János felsőcsernátoni és Fekete János alsócsernátoni mind ketten nemes személyek kézdi székben lakók adjuk tudtára mindenkinek az kiknek illik ez levelünket” (1726);

- „Mi kik ez ide alább megírt dologban kézen fogott bírák vagyunk, adjuk tudtára és örök emlékezetire mindenkinek az kiket illik ezen dolognak tudását” (1877).

A tanúk nemesi származásának hangsúlyozása jelzi, hogy a végrendelkezés joggyakorlásával az alsó társadalmi osztály nem rendelkezik. Valamint a végrendeletéről tudomást szerzőknek általános megnevezése arra enged következtetni, hogy a 17–19. század öröklési szokásában a végrendelet egy olyan döntést tartalmaz, amelyről a közösség tagjainak joga van tudomást szerezni, és nem csak az érintett személyek bevonására korlátozódik.

A végrendelet bevezető szövegének másik típusa, amikor a végrendelkező írja saját végrendeletét. Ennek a végrendelkezési eljárásnak két típusa van: tanúkat von be az okirat hitelesítése végett, vagy egyáltalán kihagyja a résztvevőket.

²³ Papp 1964. 26.

• „Én alsócsernátoni kézdi széki Cseh Mihály nemes személy adom jövendőbeli emlékezetéről mindenkinek az kiknek illik” (1719);

• „Én kézdiszéki szentkatolnai Elekes János adom tudtára mindenkinek az kiknek illik ez levelemnek mindiben” (1726);

• „Bármely nap bekövetkezendő halálom esetén saját forgalmam által szerzett ingó és ingatlan csekély vagyonom felett a következőleg rendelkezem ép ésszel és józan megfontolással” (1934).

A szellemi és egészségi állapotra való utalás ritkán fordul elő a csernátoni végrendeletekben, nem szerepel kizáró kritériumként. Egy végrendeletben fordul elő, hogy a testamentáriusok pontosan körülírják a végrendelezővel történő kapcsolatfelvétel körülményeit:

• „Pocsa Mária asszony betegágyában felülvén csendes jó akaratjából senkitől nem kényszerítvén, józan és ép csendes elmével, és jó eszén lévén tőn mi előttünk ilyen testamentumot” (1746).

A végrendelet középső nagy szerkezeti szövegegysége a tárgyalás, amely a rendelkezés²⁴ tartalma mellett a végrendelezés okának indoklását is tartalmazza. Narratív szövegrészek épülnek be, amelyek rugalmasan tükrözik a végrendelező és a környezetében élők perszonális kapcsolatait.²⁵ Körvonalazódnak a végrendelező élettörténetének kulminációs pontjai, valamint rámutat a végrendelezésben kiválasztott személyek közti társadalmi hálózatra. Alkalmanként értelmezi a hátrahagyott hagyatéknem egyforma megosztásának indokát.

• „Mivel sok rendbeli akaratait vitte ez ideig es... továbbra és ő kegyelmének akaratíért ajándékozza ő kegyelmének örök örökkön firól fira” (1680);

• „Sok jó akaratjokkal s szolgálatokkal éltem, továbbra is bizom, hogy az ő kegyelmek jó akaratjában s szolgálatjában meg nem fogyatkozom. Én is nem akartam háládatlan lenni az ők kegyelmek hozzám való jó voltáért, magam eltökéltem jó akaratomból pro gratias accione és ajándékozom ő kegyelmek kezébe egy darab szántó földet örökösön fiúról fiúra” (1719);

• „Én Pocsa Mária ki Isten őfelsége bölcs tetszéseiből ez hosszas és súlyos nyavalyát szenvedtem, de azon jó Istenem kegyelmiből elmémnek ép-ségével, és lelkemnek csendességével vagyok. Nyavalyám hosszas és súlyos voltához képest világi életemnek végső határát közel lenni tapasztalván kegyelmetek előtt tisztelendő Lelki Atyám és édes Bátyám Úr, kiket Testamentumos Bíráimnak választok, vallok és hagyok ezen jó lelkem ismeretei szerint. Teszek ilyen végső rendelést és Testamentumot édes egy Testvér Szerelmes Bátyám Pocsa Tamás Úr ritka példája velem tett sok jó téteményeit, és nem Atyafiai csak, hanem édes Atyai anyai indulatnál nagyobb indulattal véghez vitt körülöttem való jó dajkálkodásért, úgy mint kinek nyugodt kedves szárnyai alatt édes szüleimből elmaradtságotmól

²⁴ Tárkány Szücs 1961. 158.

²⁵ Antal 1992. 13.

fogva árvaságomban nem mint árva, hanem mint akit kedvire tartanak úgy éltem, közelebb pedig mostani súlyos és hosszas nyavalyámban sok miattam való éjjeli nappali nyugtalanságait, érettem való érdekléseit és számos reám való költéseit, tapasztaltam, amelyeket csak megköszönhetésére is elégséges nyelvem nem lévén, hogy Isten s világ előtt vétkes háládatlanságba ne esném jól meggondolt elmémből nem lévén egyebek mivel hálálhassam” (1746);

- „Emil fiamat meglévő és most végrendelet tárgyát képező sem ingó sem ingatlan vagyonomból nem illeti semmi. Egyfelől azért mert eddig töllem megkapott 12 hold szántót elidegenítette, a kapott vételárt elpazarolta. Másfelől azért, hogy rengeteg sok könnyelműen csinált adósságát fizettem ki. Ő egyedül többet kapott, mint a másik három testvére együtt... Ha Piroska [szellemi fogyatékos] leányom hamarébb halna el feleségemnél, az ingóságokból való járandékossága feleségem, Vajda Klárát illetik teljes tulajdonjoggal. Az ingatlanjait szintén feleségem hasznélvezi bekövetkező haláláig. Az ingatlanok a három testvért egyenlő arányban illetik, mert az ingatlanok apai örökséget képeznek. Ha feleségem hal el hamarébb, Piroska ahhoz a testvérhez megy lakni, amelyikhez akar, természetes vagyonát is az hasznélvezi. Erőszakolásnak helye nincs. Piroska saját akaratjából mehet ahhoz amelyikhez akar. Szabadon választhat” (1934).

A kiemelt narratív szövegrészek rámutatnak arra, hogy a végrendelező milyen befolyással bír a hátrahagyott értékek utóéletéről, illetve hogyan akarja a körülötte lévők életét végrendeletével szabályozni.

Az 1934-ben készült végrendelet egy többszörös hagyományozási rendet jelöl meg, amely a megjelölt örökösök elhalálása után is kizárja a családi vagyonból kitagadott személyt.

A végrendeletekbe beépített narratív részek az okirat hivatalos jellegét személyes vonásokkal egészítik ki, és ezáltal rámutatnak a végrendelet magánokirat jellegére.

Az adatbázist alkotó végrendeletek 40%-a a végrendelező ingó és ingatlan vagyonára, 63,33%-a a végrendelező földtulajdonára, valamint 6,66%-a a végrendelező ingó vagyonára vonatkozik. Az egy örököst kijelölő ingó és ingatlant tartalmazó végrendeletek nem tartalmazzák a hagyaték leírását. Ugyanakkor előfordul, hogy a végrendelező feltünteti a neki tartozó adóst, mely a későbbiekben az új tulajdonosnak tartozik (1746).

A családtagok közt felosztott ingó és ingatlant tartalmazó végrendeletek részletesen körülírják az örökösök részeit.

Az 1905-ös keltezésű végrendelet a végrendelező szülők ingatlan vagyonának részletes leírását és felosztását tartalmazza a négy utód közt, valamint bevonja a kiházasított utódok eddigi örökségeit is.

- „Alulírott Rákosi Albert és neje Beke Berta nagyszülők, Kónya József és neje Rákosi Irma szülők életükben ingatlan vagyonukat a következőképpen osztják fel négy unokájuk, illetve gyermekük között oly célból, hogy haláluk után mindenféle pereskedésnek elejét vegyék.”

A földtulajdonra vonatkozó végrendeletek tartalmazhatják a végrendelező összes ingatlanát, vagy annak bizonyos részét.

Két végrendelet tartalmaz ingó tulajdonokról való végrendelezést, mely nem egyenes ági örökösöket jelöl ki.

A végrendelet befejező részét a corroboratio alkotja, melyet legtöbb alkalommal a jelenlevő testamentumosok végeznek, és aláírásukkal, ritkán pecséttel zárják le a végrendeletet, amely a végrendelező aláírását is tartalmazza.

A 17–18. századi végrendeletek bevezető és befejező szövegrészei számos latin formulát tartalmaznak. A latin szórvány elemek a magyar szövegekbe a kor jogi nyelvéből kerülnek be.²⁶

Általános latin elem a keltezés latin használata:

- „Datum Alsócsernáton die 9. Marty” (1719);
- „Nos Pater Franciscans Csáki... Plebanus et Lazarus Pocsá nobilis de Hatolyka, numerit commendamus tenu Opsentium Singnificantes, quitus expedituniventis... die 12. Marti. Ani apsentis 1746” (1746).

A 19. századi végrendeletekből a latin elemek kiszorúlnak, és e helyi okiratok visszatükrözik a hivatalos jog nyelvezetének, terminusainak alakulását.

Az elemzésbe bevont végrendeletek úgynevezett fiókvégrendeleteket tartalmaznak, melyek új végrendelet formájában az előbbi végrendelet módosításait foglalják magukba.

– Cseh Lajos 1918-ban készült végrendeletéhez két fiókvégrendelet társul, melyet 1934. június 8-án és 1934. augusztus 12-én hajtana végre. A kiemelt három okirat közel két évtizedet fog át a végrendelező életéből. Az 1918-ban készült végrendelet körvonalazza a család vagyoni helyzetét, és a négy utód közti egyenlő megosztást követi. A továbbtaníttatott, lelkész fiút az ingóságokból zárja ki. Az első fiókvégrendelet a későbbiekben ingó és ingatlan örökségből zárja ki a taníttatott fiú utódot, melyet adósságainak kifizetése végett követ. A családfő nem érzi biztonságban a családi vagyon negyedének általa való öröklését. Az örökségből való kizárás a hátramaradt három örökös közt a vagyon részletes felosztását és megnevezését követi. A második fiókvégrendelet nem tartalmaz jelentős tartalmi változtatást, jogi többlettel rendelkezik, hiszen e kézzel írt példány a városi közjegyzőség pecsétjét tartalmazó hitelesített változat. Ez utóbbi végrendelet átmenetet képez a kézzel írt magánokirat és a közjegyzőségi hivatalos formula közt.

– Konnáth Julianna 1990 és 1998 közt évente készít kézzel írt végrendeletet, mely iratok ugyanazokat a vagyoni értékeket rögzítik. A gyermektelen végrendelező nem egyenes ági örökösöket jelöl meg, és a végrendelet újraírásával akarátának megváltozhatatlanságát akarja elérni. A végrendelet ingó és ingatlan javakat tartalmaz. 1993-ban az ingó értékekről a

²⁶ Révay 1999. 397.

közjegyzőség által hivatalos okiratot készít. Az akkori földtörvény nem teszi lehetővé az ingatlan tulajdonról való rendelkezést, és ennek következtében földtulajdonának egy részéről a továbbiakban is kézzel írt végrendeletekben rendelkezik:

• „...mivel még a jelen törvények értelmében a földterületet átírni vagy fölötté végrendeletet hagyni a közjegyzőségen a tulajdon cédulák el nem készülése végett még nem lehet. A közjegyző tanácsa szerint érvényes a saját kezemmel írt és dátumozott végrendelet, így a következő végrendelekezésem van, hogy halálom után...” (1993) és a földterület pontos megnevezését és körülírását adja.

2000-ben hivatalos közjegyzőségi okiratot készít földtulajdonáról. A hivatalos közjegyzőségi okirat által az előtte kézzel írt végrendelet-sorozat értékét veszíti, és már nem tölt be végrendelet-funkciót.

A végrendelet közjegyzőség által készített hivatalos irata román nyelven az 1940-es évektől általánosan jelen van a csernátoni végrendeletekben. Mellettük kézzel írt végrendeletek is készülnek. A hivatalos okiratok egységes formulát alkotnak, és szerkezeti egységei a törvényes okirat struktúráját követik. A bevezető rész a végrendelező információit, a tárgyalás a végrendelezést, a befejezés a közjegyzői utalást az okirat hiteleségére, illetve a hivatalos helyen őrzött példányszám hollétét tartalmazza. Az okiratot a végrendelező aláírása zárja. A törvényes hitelesítés az irat túlóklalán van.

A kézzel írt végrendeletek terjedelme változó, az egy oldalas szövegtől a három oldalas szövegig terjed. A hivatalos irat egy oldal terjedelmű. Szerkezeti hasonlóságuk a bevezető és befejező szövegrész harmadik személyű, illetve a tárgyalás egyes szám első személyű írása. A hivatalos okiratból a kézzel írt példányok narratív szövegbetoldásai kimaradnak, és a személyes vallomás helyét az objektív és sematizált közlés veszi át. A végrendelet végrehajtásának tanú feltételét is a közjegyző személye veszi át, és ezáltal a végrendelezés közösségi jogszokását az ország hivatalos intézmény kerete közvetíti. A végrendelezést a végrendelező saját tulajdona fölötti döntése határozza meg, és kizárja a közösség véleményét.

A végrendeletek nyelvezete

Az elemzésbe bevont adatbázis összetétele a 17. század közepétől napjainkig követi a végrendelezés tartalmi és formai alakulását. A városi okiratok készítésétől eltérően falusi közösségben a végrendeletek nem a helyi adminisztráció személyeinek bevonásával vagy jelenlétében készülnek. Magánokiratként őrzik a végrendelező végső akaratát és közösségének világképét. Az egyénileg elkészített hagyatékok ugyanakkor a törvénykezésben elfogadott hivatalos okiratok funkcióját töltik be. Werbőczy tör-

vénykönyve²⁷ a végrendekezést a helyi jogszokásra bízza, és az ünnepélyesség jellegének kiemelését a végrehajtás aktusára, valamint a szöveg megfogalmazására vonatkoztatja. A végrendekezési irat készítése századokon át a középkori okirat szerkezeti és formai elemeit követi. A falusi társadalomban a végrendelet magánokiratként születik, de hitelességének alátámasztása leegyszerűsödött formáiban a városi adminisztráció által kiállított okiratok szerkezetére és sztereotípiáira épül.

A múlt századok falusi társadalmában az írott végrendekezés csak a nemesi családok örökösödési jogszokásában van jelen és a 19. század polgárosodási törekvéseivel jelenik meg az alsóbb társadalmi rétegek közt. Az írásban rögzített hagyatkozás, mint rítus elfogadásának, szintén kialakult követelményei vannak. Az írásbeliség elterjedése következtében az oralitás elveszti szerepét, melyet egyik végrendelet a szóbeli hagyatkozás írásbeli rögzítésekor annak megváltozásával tükröz:

• „...melyeket mán édes egy testvér néném Bernáld Györgyné asszony-nak és szerelmes férjének tisztos Bernáld Györgynek által adtam, és amelyeket a hatolykai templom számára kineveztem, hasonlatos képpen hagyom és testálom azon kedves édestestvér bátyámnak Pocsá Tamás uramnak” (1746).

Az írásbeliségre váltással megmerevedik a végrendekezés nyelvezete, sajátos frazeológiáját alakítja ki, mely magába foglalja a korabeli adminisztráció terminusainak számos elemét. A végrendekezés szokása alakul ki, mely aktushoz egy sajátos viselkedési forma társul. Az adatbázis tükrében a végrendelet készítése a férfi szerepköréhez kapcsolódik, és női végrendelező hagyatékát szintén férfi jegyzi le. Az okirat rögzítéséhez szükséges nyelvi rutinokat előző okiratok ismerete által szerzik meg. Analfabéta végrendelező esetén a tanúnak bevont személy rögzíti a hagyatékot.

Keszeg Vilmos egy mezőszégyi parasztasszony levelezésének elemzésekor a levelezés által a falusi társadalom behatároltságának kitágítását tünteti fel²⁸, ezzel szemben a végrendekezés az egyén körüli társadalom szűkítését követi.

„A sztereotípiák ismerete, használata biztosítja az egyén számára az üzenet adekvát formában történő megfogalmazását, a megfelelő teljesítmény nyújtást.”²⁹ A paraszti írásbeliségben a sztereotípiák használata annyira általános lehet, hogy az üzenet szimbolikus hatásán kívül nem is tölt be más funkciót. A végrendelet szövegalkotásakor előtérbe kerül a tartalom, amely a személyek és a hagyaték objektív megnevezését tartalmazza, ennek alátámasztására és elfogadására épül be a végrendelet mint „végső intézet”³⁰ nyelvezetébe a sztereotípiák használata. Állandósult nyelvi elemekkel gyakori a perszonális kapcsolatok, élettörténetek rögzíté-

²⁷ Werbőczy 1897. I. 52–53.

²⁸ Keszeg 1996. 51.

²⁹ Uo.

³⁰ Antal 1992. 12.

se, melyek sematikus nyelvezetükkel szintén a végrendelező döntések igazolását szolgálják:

- „Sok jó akaratjuddal és szolgálatjuddal éltem, továbbra is bizom, hogy az ő kegyelmek jó akaratjában és szolgálatjában meg nem fogyatkozom” (1719).

A végrendelet műfaji követelménye kizárja a túlzott metanyelv használatát. Témájához kapcsolódó sztereotípiák az okirat hármasszerkezeti egységében elkülönülve fordulnak elő. A bevezető és záró szövegek az okirat hitelességéhez szükséges információkat tartalmazzák, melyeknek 17–18. századi rögzítésében gyakoriak a latin elemek. A 19. századtól eltűnnek a latin vendégelemek, melyek az okirat szélesebb társadalmi rétegben való előfordulását, valamint a városi adminisztráció terminológiájának módosulását tükrözik.

– Mondat értékű latin elem:

- „Nos pater Franciscus Csáki szentkatolnai et hatolykai plebanus et Lazarus Pocsá nobilis de Hatolyka, numerit commendamus tenva opsentium significantes, quibus expeditunivendis...” (1746).

A kiemelt idézet rögzítője az egyház képviselőjeként van jelen a végrendelezés végrehajtásakor, latin tudását kiemeli az okirat bevezető szövege.

– Latin szórványelemek magyar nyelvű mondatban:

- „Sigismando Kovács de Alsócsernáton” (17(9));
- „pecsétemmel corraoralám, datum Alsócsernáton die 23 membris january” (1732).

A csernátoni végrendeletek nem egy egységes struktúra szerint készülnek, a végrendelező az okirat műfaji követelményeit saját elképzelése szerint alakítja:

– A végrendelező saját maga írt végrendeletében gyakori az egyszerű bővített mondatban való fogalmazás:

- „Ajándékozom ő kegyelme kezébe egy darab szántó földet örökösön fiúról fiúra” (1719).

– A végrendelező tollba mondott végrendelete a szóbeliség számos elemét magán viseli, és gyakran a központozás hiányát követi:

- „ritka példája velem tett sok jó téteményeit, és nem atyafiai csak, hanem édes atyai-anyai indulatnál nagyobb indulattal véghez vitt körülöttem való jó dajkálkodását, úgy mint kinek nyugodtam kedves szárnyai alatt édes szülőmtől elmaradtságomtól fogva, árvaságomban nem mint árva, hanem mint kit kedvin tartanak úgy éltem, közelebb pedig mostani súlyos és hosszas nyavalyámban sok miattam való éjjeli nappali nyughatatlanságait, érettem való esdekléseit tapasztaltam, melyeket csak köszönhetésére is elégséges nyelvem nem lévén, hogy Isten se világ előtt vétke háladatlanságba ne esném jól meggondolt elmemből...” (174...).

A végrendelezés jogszabályához hozzátartozik a hagyatkozó szabad akarata, ennek kifejezésére olyan állandó nyelvi klisék épülnek be az ok-

iratba, melyek a végrendelező testi és szellemi egészségét, valamint környezetével való jó viszonyát fejezik ki:

- „...magam szabad jó akarajából” (1746);
- „...rendelem ép ésszel és józan megfontolással” (1934).

A végrendelezésben a nyelv rutinjainak állandósulását mutatják a jogszabályra vonatkozó szókapcsolatok is:

„örökösön fiúról fiúra”; „firól fira”; „kézül fogott közbírák”; „adjuk tudtára mindenkinek az kik illik ez levelünk”; „kik ez alább megírt dologban kézen fogott bírák vagyunk”; „adom kezem írása és szokott pecsétem alatt”; „kezem írása által pecsétemmel is megerősítvén”; „kezem munkáival s pecsétemmel corabolaltam”; „adtuk ki tulajdon kezünk írása és szokott pecsétünk erőssége alatt”.

A mondat értékű állandósult szókapcsolatok mellett konvencionális jelentésük van egyes szavaknak és rövidítéseknek is. A 17–18. századi iratokban állandó sztereotípa a származás vagy foglalkozás feltüntetése, amely a 19. századi joggyakorlat változásával eltűnik:

„lofűek” (lófőszékely); „lofű személyek”; „nemes személy”; „nobilis”; „plebanus”; „primipilus”; „primipilusok”; „vitézlő”. Rövidítések: „kglme” (kegyelme); „Kegk” (kegyelmék); „kg'lme”; „kglmiból” (kegyelméből); „Kglmit” (Kegyelmit); „Nes” (nemes); „Netes” (nemzetes); „this” (tisztos).

Rokonságot kifejező szókapcsolatok: „Szerelmes férjinek”; „édes Bátyám Úr”; „kedves édes Testvér Bátyám”; „Kedves Házas Társa”.

A végrendelező és a végrendeletbe bevont személy vezeték- és keresztnéve együttesen szerepel. Két végrendeletben fordul elő a kiválasztott rokon keresztnévének becéző formában való rögzítése, mely az okiratra nem jellemző perszonális viszonyt mutat.

A végrendelezés okiratra jellemző egy sajátos frazeológia használata, mely a hivatalos adminisztráció nyelvezetébe számos helyi sajátosságot ötvöz.

Végrendelezés a halottkultuszban

Idős korban a végrendelezés fontos eseménye a halálra való készülődésnek, hiszen a földi javak elrendezésével is készül az ember az elmúlásra.³¹ Az idős emberben felerősödik a halál gondolata, és hagyatkozásaival saját halottas szertartását alakítja. Ebben a korban gyakori a családtagok figyelmének felhívása a holttest kellékeire, ugyanis a ruha kiválasztása az elhunyt kedvenc vagy ünneplő ruhaneműi szerint történik. A távolban élő családtagok és ismerősök végtisztességen való jelenlétüknek gondolata ismétlődő eleme a „hátrahagyásoknak”. Elfordul bizonyos személyek kiha-

³¹ Kunt 1990. 72.

gyásának vagy távolmaradásának kikötése is a temetési szertartásról, többször elhangzik, „ne engedjétek a koporsóm mellé”.

A halottas szokásesemények részletes befolyásolása is előfordul a hagyatkozások által. Egy idős asszony családtagjainak hátrahagyja, hogy a mostani és számára szegényesnek tűnő tor helyett gazdagon vendégeljék meg a meghívottakat. Hagyatkozása kiterjed a tori ételek előállításához szükséges disznóvágásra, valamint a szakácsnő kijelölésére.³² A hagyatkozás gyakori eleme az egyszerűség, a családtagok kiadásainak csökkentése.

A végrendeletekben nem általános elem a temetés aktusára való utalás, de előfordulása lényegesen meghatározza a végrendelező halottas ceremóniáját. Egyik végrendelező végrendeletének záró soraiban temetésével kapcsolatosan kiköti:

- „Temetésem a legegyszerűbb legyen. Fenyőfa festett koporsó. Gyász-kocsit mellőzni rendelem. Síromat ássák első feleségem sírja mellé” (1918).

Egy későbbi fiókvégrendelet a következőkkel bővíti hagyatkozását:

- „Temetésem a legegyszerűbb legyen. Kerülendő minden oktalán fényűzés. Addig el ne temessenek, míg teljes biztonsággal meg nem lett állapítva, hogy tetszhalál esete fenn nem áll” (1949).

Az idézett végrendelet zárósorai a végrendelező temetésének több eseményére kiterjed, és ezáltal saját végtisztességének folyamatát irányítja. Kikötéseinek megértéséhez vagyoni állapotának felosztását kell bevonni a végrendelet rendelkezési egységéből. A végrendelező utódai első és második házasságából származnak. Az örökösök közti vagyonelosztás nem egyszerű, hiszen az egyik családtag kitagadásának következtében megbomlik a családi egyensúly.

- „...remélem a későbbiekben egyetértésben élnek, és kötelesek engemet eltemetni” (1999).

A kiemelt rész egy olyan végrendeletből származik, amely a két utód közül három testvért kizár az örökségből, és négy részre osztja a családi vagyont. A végrendelet végrehajtása az addig is felbomlott családi viszonyt két részre osztja: a végrendeletben szereplőkét és kizártakat. Konfliktussal terhelt családi állapotukat visszatükrözi a végrendelező anya halálakori magatartásuk, és az eseményeken való részvételük. Az örökségből kizártak nem vesznek részt az eltávolító rítusok végrehajtásában, ugyanis távol maradnak a holttest ünnepélyes előkészítésétől³³, a temetési szertartás szervezésétől és a virrasztótól. A temetés szertartásakor a nem öröklők közül van aki távol marad és a jelenlétét sem ugyanaz a kiválasztott szerep illeti, mint az egyenes ági családtagot. A szertartás térhasználatában a másodfokú rokonok számára előkészített helyen foglal helyet, vagyis a koporsó nem ház felőli részén. A temetés záró eseményéről, a halotti torról távol

³² Utalás *A halottkultusz Csernátonban* záródolgozatra.

³³ Ua.

marad, ugyanakkor az ő leszármazottja, az elhunyt unokája, részt vesz. A családtagok viszonya a temetésen résztvevőket két részre osztja, valamint a részvét-kinyilvánítások folyamatát megzavarja. A végrendelet utóélete tovább fokozza a családtagok megoszlását, hiszen az új földtörvény értelmében új földterületek igényelhetők vissza harminc hektár terjedelempig. Ennek következtében a végrendeletben kitüntetett örökösök közös akaratlan felbontották a végrendeletet, hogy levonják a kitagadott testvér férjhezmenetele alkalmával kapott hat hektár területet. Mivel 1990-ben nem igényelték vissza ezt a földterületet, a törvény értelmében nincs joguk visszai igényelni. Ennek következtében a felbontott végrendeletből mind a hét egyenes ági leszármazott részesül.

Családtagok örökségből való kitagadásának deviáns eleme előfordul a helyi jogszokásban. Fekete Gábor végrendelezésének írott formuláját nem tartalmazza az adatbázis, ugyanakkor a család adatközlőinek tájékoztatása által értelmezhető. Az 1930-as években az átlagnál nagyobb földtulajdonnal rendelkező gazdálkodó Fekete Gábor kitagadja két fiát az örökségből. Ugyanakkor házat építtet számukra, de a családi földtulajdonból nem részesülnek. Ebben a falusi joggyakorlatban a feudalizmus törvényének helyi elemei élnek tovább, hiszen az apa kitagadhatja gyermekét, ha szüleit erőszakos bántalmazással sérti³⁴, de köteles megélhetésének alapfeltételeit biztosítani.³⁵ Temetésének eseményéről fiai távol maradnak, de a szomszédságban letelepedett fiának leánya – szülei biztatására – a temetési gyászmenet házuk előtt elhaladtakor pirosba öltözötten hegedült. Ilyen szertartásról a közvetlen hozzátartozó távolmaradása³⁶, illetve az unoka negatív jelenléte jelentőséggel bír a közösség véleményalkotásában. A szülői örökségből a gyermekek kitagadása megsérti a család külső tekintélyét³⁷ is, hiszen a közösség normáinak be nem tartása végett más megítélésben részesülnek.

A kiemelt idézetek arra mutatnak rá, hogy a végrendelező abban az esetben érzi szükségét írásban is felszólítani utódait temetésének tisztes gesztusára, amikor a családi egyensúly megbomlik.

Összegzés

A végrendeletek elemzésével az egyén közösséghez való viszonyulásába adódik betekintés. A végrendelet általi öröklés a helyi jogszokásban nem általános jellegű, hiszen gyakran a végrendelező szándékától függően a törvény általi öröklés megkerülését követi.

³⁴ Werbőczy 1897. 52–53.; Matlekovics 1864. 48.

³⁵ Kujbós Mecsei 1995. 18.

³⁶ Kunt 1987. 145.

³⁷ Heller 1996. 17.

Dolgozatomban elemzem a végrendelezés helyi sajátosságait, valamint azokat a társadalmi változásokat, melyek e joggyakorlás folyamatát módosítják. A 17–18. században nemesi származású családok élnek az öröklési rend végrendelet általi fájával, az alsóbb társadalmi rétegek az orális hagyatkozást éltetik. Szóbeliség és írásbeliség együttes jelenlétének számos eleme ma is jelen van, hiszen családon belül gyakori a megegyezés szerinti vagyonfelosztás.

A végrendelezés szervesen beépül a paraszti társadalomba, hiszen a tulajdonjogot a végrendelező csak halála után adja át, és ezáltal biztosítja az idősebb generáció státusát a közösségben.

A 19. század polgárosodási törekvéseivel, melynek előrehaladásában nagy szerepe van a helyi nemesi származású családoknak, az írott végrendelezés az alsóbb társadalmi rétegekben is megjelenik. Általánossá válásával alakul az okirat frazeológiája, melyből a latin terminusok kimaradnak. Falusi közösségben a városi okiratok előállításával ellentétben a végrendelet magánokiratként a helyi adminisztráció bevonása nélkül készül. Végrehajtásához szükséges külső követelmények egyszerűbbek, melyek tükrözik a falusi társadalom átláthatóságát és ellenőrizhetőségét a hagyatkozó végakaratainak tiszteletben tartására. A végrendelet a család egyensúlyát hivatott fenntartani, ugyanakkor gyakoriak az általa kiváltott családi konfliktusok. A szülői vagyontól való kitagadás megsérti a család külső tekintélyét, és a közösség normáinak be nem tartása végett más megítélésben részesülnek.

A végrendeletek kontextusában értelmezett közösség hálózata az egyén és közösség, a helyi társadalom joggyakorlása és a hivatalos adminisztráció viszonyulásába ad betekintést.

Adatbázis

1. Bernáld Ferenc – 1680.
2. Veres Gergely – 1688.
3. Szaniszló János – 1689.
4. Molnár Gábor – 1692.
5. Bernáld (olvashatatlan) – 1692.
6. Bernáld Pál – 1694.
7. Bernáld János – 1701.
8. Cseh Mihály – 1719.
9. Csernátoni K. János – 1732.
10. Pocsa Mária – 1746.
11. Pocsa László – 1798.
12. Domokos István – 1877.
13. Rákosi Albert – 1905.
14. Cseh Lajos – 1918; fiókvégrendelet 1934. jún., 1934. aug.

15. Kónya József – 1936.
16. Molnár Artur – Molnár Julianna – 1942.
17. György Francisc – 1957.
18. Rákosi Julianna – 1959.
19. Máthé Margit – 1959.
20. Hollanda János – 1985.
21. Hollanda Ida – 1985.
22. Konnáth Julianna – 1990; fiókvégrendelet 1991, 1992, 1993, 1998.
23. Konnáth Julianna – 1993.
24. Fülöp Áron – 1995.
25. Dénes Vilhermina – 1998.
26. Máthé Erzsébet – 1999.
27. Szabó Gábor – 1990.
28. Konnáth Julianna – 2000.

Adatközlők

1. Bajka Mária, sz. 1945.
2. Deák Terézia, sz. 1950.
3. Fekete Anna, sz. 1933.
4. Haszmann Pál, sz. 1943.
5. Konnáth Julianna, sz. 1919.
6. Tóth Sarolta, sz. 1950.

Szakirodalom

ANTAL Péter

1992 Végrendeletkezés Debrecenben az 1920-as években. In: TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár...* Szeged, 9–31.

BENE János

1989 *Végrendeletek és hagyatéki leltárak Nyírbátorból*. Nyírbátor.

DEÁK Ferenc

1999 *A halottkultusz Csernátonban*. Szakdolgozat. Kolozsvár.

HELLER Ágnes

1996 *A szegény hatalma*. Budapest.

HORVÁTH József

1994 Temetkezési szokások kora újkori végrendeletek tükrében. In: KISBÁN Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás*. Budapest, 199–213.

KESZEG Vilmos

1996 *Kelt levelem...* Debrecen.

KOCSIS Gyula

1993 18. századi ceglédi végrendeletek In: *Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről*. Ceglédi Füzetek 28. Cegléd.

- 1997 Hagyatéki iratok. Cegléd 1755–1820. *Ceglédi Füzetek* 33. Cegléd.
- KUJBOS MECSEI Éva
1995 Hagyatékozási szokások Nyíregyházán (1789–1848). In: NAGY Ferenc (szerk.): *Nyíregyházi testamentumok*. Nyíregyháza, 2–25.
- KUNT Ernő
1987 *Az utolsó átváltozás*. Budapest.
1990 Temetkezési szokások. In: DÖMÖTÖR–HOPPÁL (szerk.): *Magyar Néprajz*. VII. Budapest, 67–102.
- KUNSZABÓ Ferenc
1984 Testamentumok. *Kelet-Magyarország* 41. évf., márc. 20–29. szám.
- KRISTÓF Ildikó
1990 „Rendeld el házad mert meghalsz...” In: BENEDEK–CSONKA–TAKÁCS (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán*. Budapest, 521–556.
- MATLEKOVICS Sándor
1864 *A magyar örökösödési jog alapelvei*. Budapest.
- NÉMETH Gábor
1995 *Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból*. Budapest.
- NÉMETH Zoltán
1987 *Testamentumok, osztályos egységek Nyíregyházán 1759–1792*. Budapest.
- PAPP László
1964 *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*.
- RÁKOS István
1982 Gazdasági és társadalmi viszonyok Szegeden a testamentumok tükrében (1720–1848). In: *Tanulmányok Csongrád Megye történetéből*. VI. évf. Szeged, 97–129.
1983 Debreceni végrendeletek 1595–1847. In: *A Hajdú-Bihar megyei levéltár forráskiadványai*. 8. Debrecen.
1985 Hajdúvárosi végrendeletek és osztálylevelek. In: *A Hajdú-Bihar megyei levéltár Évkönyve*. 135–157.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1961 *Vásárhelyi testamentumok*. Budapest.
1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest.
- TÓTH ISTVÁN György
1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz*. Budapest.
- WERBÓCZY István
1897 *Hármaskönyv*. Budapest.
- ZSÓK Béla
1999 ...Ezek utolsó akaratom. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve*. Kolozsvár, 111–119.